PĂRINTELE ANDRE SCRIMA – UN MODEL DE MISIUNE CREȘTINĂ ÎN SPAȚIUL ISLAMIC

Oliviu-Petru Botoi*

Abstract: This paper illustrates an example of Christian mission within the Islamic area in the VIIth and VIIIth decades of the past century. André Scrima, a Romanian Orthodox monk, in his spiritual and intellectual itinerary, at the kindly request of the Lebanese Orthodox Youth, spends some time in Lebanon. His mission is reflected by his presence in the “Saint Georges” Monastery – Deir el-Harf and the Universities „Saint Esprit” of Kaslik and „Saint Joseph” of Beirut. The clerical and pastoral activity of father Scrima held at Deir el-Harf Monastery, represents a spiritual renewal for the Orthodoxy in Lebanon which led to the rediscovery of the Holy Scriptures and the patristic wit, thus the Eastern hesychast tradition of the mental prayer was transmitted. The research and the academic activity in the Lebanese university environment in a critical period of time that Lebanon was passing through, he helped the improvement of the relationship between Christians and Muslims.

Keywords: Fr. André Scrima, mission, history of religions, ecumenism, monastery Deir el-Harf, university

Preliminarii

Prin însăși natura sa, Biserica este misionară. Întemeierea ei prin jertfa lui Hristos și nașterea ei prin iradierea Duhului Sfânt din trupul

* PhD Candidate at Faculty of Orthodox Theology, “1 Decembrie 1918” University of Alba Iulia and Teacher of Literature and Theology at “St. Simion Ștefan” Orthodox Theological Seminary of Alba Iulia, Romania.

hristic la Rusalii¹, determină un continuu apostolat misionar de propovăduire sub lucrarea Sfântului Duh. De-a lungul secolelor, ethosul misionar al Bisericii poate fi creionat în funcție de contextul socio-istoric și politic care a marcat într-o măsură diferită morfologia stilistică și impactul realizat în toate palierele vieții sociale: cultură, artă, educație, familie, persoană, etc., „Biserica neputând rămâne pasivă la situațiile dezastruoase la care este supusă întreaga fire umană, recapitulată și restaurată de Unicul Mântuitor, Iisus Hristos”². Perioada contemporană, epoca de afirmare deplină a post-modernității propune și impune în același timp o structură misionară diferită față de cele precedente, sau am putea spune într-un anume fel, mai apropiată de cea a Bisericii primare. Post-modernitatea pune față în față toate culturile și religiile lumii, provocând un dialog inevitabil în care creștinismul, pe lângă exprimarea unei poziții, trebuie să făptuiască misiunea încredințată de Însuși Mântuitorul: „Mergând, învățați toate neamurile, botezându-le în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh, învățându-le să păzească toate câte v-am poruncit vouă, și iată Eu cu voi sunt în toate zilele, până la sfârșitul veacului. Amin” (Matei 28;19-20). A vorbi despre misiunea Bisericii presupune abordarea unor teme multiple din toate sferile disciplinelor teologice și nu numai, deoarece misiunea folosește toate mijloacele interne prin care încearcă să își atingă scopul. Expunerea noastră se va opri asupra portretului unui misionar creștin pentru contextul socio-politic al vremurilor în care trăim. André Scrima, monahul și intelectualul de formație universală, dar puternic înrădăcinat în propria-i tradiție, a trăit evenimentele modernității târzii, însă și-a dat seama de noua structură a lumii anunțată de post-modernitate, dezvoltând o teologie vie și trăită care interacționează

¹ Dumitru Stăniloae, *Teologia Dogmatică Ortodoxă (II)*, Carte tipărită cu binecuvântarea Prefericului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ediția a III-a, București, Editura IBMBOR, 2003, pp. 202-203. Părintele Profesor Dumitru Stăniloae surprinde relația dintre Hristos-Duhul Sfânt-Biserică pentru pnevmatizarea lumii.

² Mihai Himcinschi, *Biserica în societate. Aspecte misionare ale Bisericii în societatea actuală*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2006, p. 8.

cu celelalte religii ale lumii, în special cu cele monoteiste. Misiunea Bisericii în diaspora nu ar trebui să privească doar asupra Occidentului în care se luptă cu umanismul secular și relativismul moral, ci și asupra Orientului, locul din care au pornit cele trei religii monoteiste, mai ales pentru faptul că astăzi, în acele locuri creștinii suferă cele mai multe asupriri și lipsiri de drepturi din partea musulmanilor.

1. Părintele André Scrima – schiță biografică³

Andrei Scrima s-a născut la 1 Decembrie 1930, în localitatea Gheorghieni, județul Covasna (în perioada interbelică, județul Ciuc). Familia sa era de origine macedoromână și se stabilise în România în perioada interbelică. Nu a petrecut foarte mult timp în Ținutul Secuiesc, deoarece familia sa se mută la Orăștie și apoi la Hunedoara. Aici începe școala înainte de a fi împlinit vârsta de șase ani, devenind mai apoi elev al liceului „Aurel Vlaicu” din Orăștie, fiind găzduit la o familie germană. La vârsta de doar zece ani îl citea pe Nietzsche și se dezvolta ca un spirit contemplativ și singuratic. Una din rugăciunile tinereții sale pe care și-o amintea părintele

³ În realizarea unui portret biografic al părintelui André Scrima am folosit doar bibliografia consacrată din limba română și franceză. Printre cele mai semnificative articole care prezintă parcursul biografic al părintelui Scrima și pe care le-am folosit și noi, amintim: Prefața semnată de către domnul Andrei Pleșu la *Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, Volum îngrijit de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2012, pp. 5-17; Vlad Alexandrescu, *Note despre parcursul intelectual al lui André Scrima*, în André Scrima, „O gândire fără țarmuri. Ecumenism și globalizare”, București, Editura Humanitas, 2004, pp. 132-143; Radu Bercea, *Peregrinarea lui André Scrima*, în André Scrima, „O gândire fără țarmuri...”; Olivier Clément, *Note biographique*, în „Contacts”, anul LV, nr. 203, iulie-septembrie 2003, pp. 243-245; Anca Vasiliu, *André Scrima l'étranger*, în „Contacts”, anul LVI, nr. 207, iulie-septembrie 2004, pp. 211-222; Valentin Cioveie, *Părintele Andrei Scrima*, în „Tabor”, anul VII, nr. 3, martie 2013, pp. 71-84.

Andrei era: „Păstrează-mă, Doamne, întotdeauna străin și singur!”⁴. Moartea neașteptată a tatălui său din anul 1942, implică mutarea familiei la București, unde, doar după câțiva ani va muri și mama sa. Aflat la București, își continuă studiile la liceul „Gheorghe Lazăr” pe care îl absolvă la cincisprezece ani. Se va înscrie apoi la Facultatea de Filozofie și la Medicină, pe cea din urmă părăsind-o după un an. Ca student la Filozofie îl va întâlni pe profesorul Anton Dumitriu care va marca personalitatea tânărului Andrei. În 1948 va susține licența în filozofie cu tema „Logos și dialectică la Platon”, teză ce poartă amprenta preferențială a profesorului său, însă și presupune parcurgerea a numeroase surse filosofice antice și studii critice moderne. În ultimii doi ani de facultate devine asistentul lui Anton Dumitriu⁵ la catedra de Logică și Istoria Filosofiei. În această perioadă frecventează și cursurile Facultății de Matematică – Fizică, pe care nu o termină însă, sustrăgându-se chiar în pragul licenței de la un examen de marxism⁶. În apropierea aceluiași profesor va cunoaște o serie de personalități ale vieții culturale și religioase ale vremii: Alexandru Mironescu, Sandu Tudor, Grigore Moisil, Eugen Schileru, Marcel Avramescu, etc. Pe lângă componenta intelectuală pe care anturajul i-a insuflat-o, tânărului Scrima i s-a deschis și drumul Antimului unde a fost introdus încă din 1946. Nu doar formația de școală l-a atras pe Scrima spre abisurile cunoașterii, ci și studiile individuale: citea marii Părinți Răsăriteni, marii teologi străini ai secolului XX (Jean Danielou, Henri de Lubac, Hans Urs von Balthasar), studii particular de sanscrită și arabă, etc. Momentul de maximă importanță în devenirea duhovnicească ulterioară a tânărului Andrei Scrima a fost marcat de întâlnirea sa cu Părintele Ioan cel Străin (Ivan Kulâghin), un preot refugiat în România între anii 1944-1946. Prin acesta din urmă, Andrei Scrima a primit tradiția

⁴ Andrei Pleșu, *Prefață la André Scrima, Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, Prefață de Andrei Pleșu, Volum îngrijit de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2012, p. 8.

⁵ Valentin Cioveie, *Părintele Andrei Scrima*, în „Tabor”, anul VII, nr. 3, martie 2013, p. 74.

⁶ Andrei Pleșu, *op. cit.*, p. 8.

isihaștă rusească pe care o va păstra toată viața sa. Călugărul Ivan Kulâghin, privind spre Andrei Scrima, a întrebat „Cine este tânărul acesta?”, răspunzând retoric: „Simt că are nevoie de mine”⁷. Din acel moment viața lui Andrei Scrima s-a schimbat pentru totdeauna. În 1949 s-a înscris la Facultatea de Teologie Ortodoxă și a fost primit ca frate la Mănăstirea Antim. Până în 1953 predă la Seminarul Monahal Superior de la Mănăstirea Neamț, unde va avea colegi de catedră părinți precum: Benedict Ghiuș, Petroniu Tănase, Sofian Boghiu și Arsenie Papacioc. După desființarea Seminarului de la Neamț, Andrei Scrima revine la București, unde sub ascultarea patriarhului Justinian va lucra împreună cu Bartolomeu Valeriu Anania la reorganizarea Bibliotecii Patriarhale. Pe lângă aceste preocupări cărțurărești, tânărul Andrei Scrima petrece o perioadă de asceză la Mănăstirea Slatina, alături de viitorii mari părinți duhovnicești ai României: părintele Ilie Cleopa, părintele Petroniu și viitorul mitropolit Antonie Plămădeală. În această mănăstire, la 26 iulie 1956, este călugărit de către părintele Benedict Ghiuș. Atât din punct de vedere intelectual, cât și spiritual, Scrima a avut privilegiul de a se forma în jurul unor oameni de excepție. Mult mai târziu, însuși el va recunoaște meritul intelectualilor care frecventau Rugul Aprins în formarea sa intelectuală și deschiderea culturală⁸, precum și providențiala întâlnire cu călugărul rus și compania unor tineri duhovnici care mai târziu vor reprezenta stâlpii de credință în păstrarea și afirmarea ortodoxiei românești în perioada comunistă și post-comunistă.

Profunzimea gândirii teologice se întrezărea încă din anii studenției în teologie. După studii temeinice de filozofie și logică, pe lângă studiile de științe exacte: matematică-fizică, Andrei Scrima se apropie de părintele Dumitru Stăniloae, sub coordonarea căruia realizează teza de licență cu tema „Schiță a unei antropologii

⁷ *Ibidem*, p. 9.

⁸ Vlad Alexandrescu, *Note despre parcursul intelectual al lui André Scrima*, în Andrei Scrima, „O gândire fără țarmuri. Ecumenism și globalizare”, București, Editura Humanitas, 2004, p. 134.

apofatice, în spiritul tradiției ortodoxe”⁹, continuând oarecum demersul profesorului său „în ceea ce privește adâncirea izvoarelor vii ale tradiției ortodoxe”¹⁰, demers patristic tratat în *Cursul de ascetică și mistică* al părintelui Stăniloae, pe care Scrima a intenționat la un moment dat să îl traducă în limba franceză.

Calitățile cărturărești și duhovnicești ale tânărului teolog l-au adus repede în preajma patriarhului Justinian care îl simpatiza mult și îl folosea ca translator pentru vizitele pe care le primea din străinătate. Așa se întâmplă că Mohammad Habib, rectorul Universității din Aligarh (India) rămâne extrem de impresionat de cunoștințele de indianistică și sanscrită ale lui Andrei Scrima, motiv pentru care rectorul va cere pentru acesta o bursă de studiu Ministrului Culturii din India. În cele din urmă, ieșirea lui Scrima din țară se va datora însuși președintelui Indiei, S. Radhakrishnan, care aflat într-o vizită în România, rămâne la fel de impresionat „să audă un fraged călugăr ortodox recitând, în sanscrită din *Katha-Upanishad*”¹¹. Președintele Radhakrishnan îi oferă lui Andrei Scrima bursa cerută de rectorul Universității din Aligarh, iar autoritățile comuniste sunt puse în fața unui fapt împlinit. Înainte de a pleca în India, Scrima petrece câteva luni de zile la Institutul Ecumenic de la Bossey-Geneva (Elveția) unde va cunoaște importanți teologi ai lumii occidentale cu care va rămâne permanent în legătură. Tot în acest timp va intra în contact cu personalitățile exilului rus de la Paris și face un popas spiritual în Muntele Athos.

În India, sub îndrumarea profesorului T.R.V. Murti, lucrează la o teză de doctorat, *The Ultimate, its Methodological and*

⁹ *Ibidem*, p. 10. Textul lucrării de licență a părintelui Scrima, alături de cel al tezei de doctorat, pregătită în India și susținută la Paris, poate fi consultat în ediția André Scrima, *Antropologia apofatică*, Volum îngrijit de Vlad Alexandrescu, București, Editura Humanitas, 2005. În studiul domnului Vlad Alexandrescu, titlul lucrării de licență a lui Andrei Scrima poartă un nume ușor diferit: *Încercare de introducere la o antropologie ortodoxă apofatică*.

¹⁰ Vlad Alexandrescu, *op. cit.*, p. 136.

¹¹ Andrei Pleșu, *op. cit.*, p. 10.

Epistemological Connotation According to Advaita-Vedanta, însă refuză orice titlu academic.

În 1960 se va întoarce în Franța unde va dobândi cetățenia franceză, fiind legat multă vreme de această țară în care revenea constant din itinerariile sale dese. Chiar va ajunge ca între anii 1966-1966 să devină profesor la Universitatea Dominicană *Le Saulchoir*.

Viața marelui teolog este marcată de multe evenimente importante pentru toată lumea creștină. Se impune categoric să amintim de rolul pe care l-a avut Scrima la Conciliul Vatican II. După ce în 1960 l-a cunoscut pe Patriarhul Athenagoras al Constantinopolului, acesta l-a delegat ca participant la ședințele conciliului ca reprezentant al său personal, devenind astfel Arhimandrit al Patriarhului Ecumenic. De asemenea, tot în acest context al legăturii stabilite între Andrei Scrima și Patriarhul Athenagoras, trebuie să consemnăm și faptul că Scrima a avut un rol extrem de important în întâlnirea istorică de la Ierusalim, dintre capii celor două Biserici.

Un alt aspect care se impune a fi menționat este legat de activitatea sa ca vice-președinte al Academiei Internaționale de Științe Religioase și Filozofie a Științei de la Bruxelles. În itinerariul său spiritual și intelectual se înscrie și popasul pe pământul american, la Chicago, unde a fost invitat de către Mircea Eliade și la Houston unde a fost consilier științific. Aflat în Statele Unite, o întâlnește pe Principesa Ileana, cea care în 1967 va îmbrăca haina monahismului și va fonda o mănăstire ortodoxă la Ellwood-City (Pennsylvania) cu hramul „Schimbarea la Față”, a cărei stareță va rămâne până la sfârșitul vieții în 1991.

În 1991, după ce petrece din nou o scurtă vreme în India, de data aceasta la New Delhi, a simțit chemarea pământului românesc. Așa se face că părintele Scrima se întoarce acasă, prăznuind Sfintele Paști la Mănăstirea Antim de care a fost foarte legat în tinetețile sale. În România petrece aproape zece ani în care va întâlni foarte mulți intelectuali tineri, atât teologi cât și laici, care au rămas fascinați de cunoștințele și proșpețimea gândirii teologice a părintelui Scrima.

În 19 august 2000, trece la cele veșnice și este înmormântat la Mănăstirea Cernica de lângă București.

2. Misiunea Părintelui André Scrima în Liban

Cea mai importantă întâlnire a părintelui André Scrima cu religia islamică este cea din Liban. Deși prin titlu, lucrarea de față își propune o radiografie a misiunii părintelui Scrima în spațiul islamic, totuși ne vom limita doar la activitatea sa din Liban. Ecoul misiunii sale din Liban va influența întreg spațiul islamic, devenind astfel, un reper important al dialogului dintre cele două mari religii monoteiste: creștinismul, respectiv islamul. Am putea spune că viziunea părintelui Scrima referitoare la rolul religiilor monoteiste, importanța cetății Ierusalimului, precum și articularea verbală a Revelației Divine în scripturile celor trei religii, constituie un punct puternic de strategie misionară, ținând seama de contextul istoric actual din spațiul Orientului Apropiat și Mijlociu. Mai mult decât atât, activitatea părintelui Scrima s-a desfășurat în spațiul geografic care actualmente ridică cele mai multe probleme în ceea ce privește relația dintre creștini și musulmani. Chiar dacă în Liban situația este sub control din acest punct de vedere, în teritoriul imediat vecin, anume în Siria, creștinii sunt supuși frecvent unor violențe fizice și psihice¹² pe care o societate modernă și democratică nu le poate

¹² Frecvent se pot citi știri despre situația creștinilor din Siria, Iordania, Egipt, Kenya, Pakistan, Etiopia, Libia, etc., în care sunt prezentate ucideri de vieți omenști, privări temporare de libertate, distrugerea lăcașurilor de cult și a obiectelor cultice, reprimarea exprimării și afirmării credinței creștine. Asemenea știri sunt difuzate de mari agenții de presă internaționale: *L'Etat islamique assassine 28 chrétiens en Libye*, în „Le Monde”, 19 aprilie 2015 (http://www.lemonde.fr/recherche/?keywords=chretiens+tues&qt=recherche_globale); *Daech assassine des chrétiens d'Éthiopie*, în „Le Figaro”, 20 aprilie 2015 (<http://www.lefigaro.fr/international/2015/04/20/01003-20150420ARTFIG00285-daech-assassine-des-chretiens-d-ethiopie.php>); *Persecuted Church*, în „The Times”, 24 decembrie 2014 (<http://www.thetimes.co.uk/tto/opinion/leaders/article4305898.ece>); *Terror in Syrien: IS-Miliz lässt 19 Christen gegen Lösegeld frei*, în „Die Spiegel”, 2

tolera. Cele două state, Libanul și Siria, după cum afirma și președintele Hafez al-Assad al Siriei într-un celebru discurs din 20 iulie 1976, „au împărtășit aceleași interese și istorie comună”¹³, deși istoria nu le-a privat de dispute și conflicte armate în anii 1975-1976¹⁴.

Una dintre cele mai importante lucrări misionare la care a contribuit major părintele Scrima este legată de activitatea sa în mediul academic libanez. După plecarea sa din muntele Athos și înainte de a se îndrepta spre New Delhi, André Scrima, face o escală la Beirut, unde a cunoscut un grup de intelectuali ortodocși laici care doreau să trăiască o viață comunitară autentică. Așa se face că în primăvara anului 1959, după periplul din India, ajunge în Liban. Misiunea părintelui Scrima în Liban relevă cel puțin două direcții: una de propovăduire a unui creștinism autentic cu accent pe trăirea mistică prin revirimentul monastic de la Mănăstirii „Sfântul Gheorghe”-Deir el-Harf, iar alta de cultivare a unui dialog inter-religios prin cursurile predate la Universitatea „Saint Joseph” din Beirut și la Universitatea „Saint Esprit” din Kaslik.

martie 2015 (<http://www.spiegel.de/politik/ausland/islamischer-staat-is-laesst-19-assyrische-christen-frei-a-1021228.html>).

¹³ Daniela Dumbravă, *Theology and History of Religions in the Middle East. A Brief Account: Fr. André Scrima, spiritual and peace mediator in Libanon (1970-1980)*, în Giulia Sfameni Gasparro, Augusto Cosentino, Mariangela Monaca (editori), „Religion in the History of European Culture”, Palermo, Officina di Studi Medievali, 2013, p. 601.

¹⁴ Pentru o înțelegere eficientă a contextului istoric și religios din acest areal geografic, vezi „O «facultate de Științe Religioase» în spațiul uman și cultural al Libanului și al Orientului Apropiat”, în André Scrima, *Teme ecumenice*, Volum îngrijit și introducere de Anca Manolescu, Traducere din limba franceză de Anca Manolescu, Traducere din limba engleză de Irina Vainovski Mihai, București, Editura Humanitas, 2004, pp. 161-188. (în special capitolele „Putem încerca să abordăm în mod simplu o realitate complexă” și „Credință și instituții creștine”).

Vezi și Bassel Salloukh, *Syria and Lebanon: A Brotherhood Transformed*, în „Middle East Report, nr. 236, 2005, pp. 14-21.

2.1. Părintele Scrima – duhovnic al mănăstirii Deir el-Harf

Chiar dacă istoria Mănăstirii Deir el-Harf¹⁵ este legată de o legendă¹⁶, totuși începând cu secolul al XVIII-lea există dovezi scrise cu o listă de nume ale unor egumeni care au viețuit în acea mănăstire și care erau numiți de către episcopul de Beirut. Date certe despre istoria mănăstirii ne stau la dispoziție începând cu anul 1939, atunci când Adele Kazan, devenită maica Anastasia a fondat o comunitate de călugărițe care și-a luat numele de „al-thaluth am-aqdas” (a Preasfintei Treimi). Datorită opoziției unor preoți, nu și-a putut duce misiunea la sfârșit și a fost nevoită ca în 1941 să se retragă într-un sat din apropiere unde a întemeiat o școală care funcționează până în zilele noastre.

În 1949, arhimandritul Theodosius Montlaq a propus un proiect mitropolitului Byblosului și Botyrisului, Elia Karam. Proiectul prevedea înființarea unei comunități monahale numite „al-Fadi al-Salih” (Bunul Mântuitor) care se vor dedica în totalitate rugăciunii și educării tinerilor. De asemenea, arhimandritul Theodosius Montlaq spera să fondeze o asociație a laicatului care să susțină comunitatea monastică din punct de vedere financiar, contribuind în același timp și la susținerea unei școli și a unui orfelinat ce urmau să fie deschise. Planul este abandonat repede, deoarece la finele anului 1950, exista un singur novice alături de părintele arhimandrit, care la scurt timp se retrage din mănăstire. A mai existat o încercare în 1954, când un grup de tinere femei au încercat să trăiască în mănăstire, însă după

¹⁵ Despre istoria Mănăstirii „Sfântul Gheorghe”-Deir el-Harf nu se cunosc multe lucrări în literatura de specialitate europeană. Singura lucrare de care am aflat și care nu ne-a putut sta la îndemână este Houda Kassatly, *La Communauté Monastique de Deir el-Harf*, Lebanon-Université de Balamand, 1996.

¹⁶ „Un tânăr din Munții Libanului a fost obligat de familie să se căsătorească cu verișoara sa împotriva convingerilor sale creștine. A dorit să-și dedice viața lui Iisus și a fondat Mănăstirea Deir el-Harf în inima Libanului. Se spune, de asemenea, că în acel loc ar fi existat un locaș de rugăciune din secolul al V-lea, ridicat pe ruinele unui templu păgân.”

câteva luni au preferat să se mute la mănăstirea Mar Yacoub din Koura, în partea de nord a Libanului.

Adevăratul reviriment monastic și duhovnicesc se leagă de numele părintelui André Scrima. Numeroși membri ai Mișcării Tineretului Ortodox si-au arătat intenția de a cunoaște viața mistică și de a intra în viața monahală, organizându-se într-un mod rudimentar în mănăstirea Deir el-Harf. Treburile gospodărești erau îndeplinite prin implicarea câtorva tineri carismatici, sirieni și libanezi: Chafic Mansour, Elia Yaccoub, Habib Fahde și Marcel Morcos. Chiar dacă au fost îndrumați spiritual de către părintele Daoud el-Mur, totuși se simțea lipsa unei vieți monastice autentice și profunde. Din acest motiv, așa cum am arătat și mai sus, i s-a cerut părintelui Scrima care era încă în India, să se stabilească în Liban pentru ca acești tineri aprinși de flacăra vieții mistice să poată profita de experiența și cunoștințele sale¹⁷. Astfel, în Duminica Floriilor, părintele André Scrima sosește la Mănăstirea Deir el-Harf din Liban, marcând „legătura dintre tradiția monastică, preluată pe filieră românească, și renașterea noii vieți spirituale de pe pământul libanez”¹⁸. Activitatea părintelui Scrima la mănăstirea Deir el-Harf a fost foarte importantă pentru viața spirituală ortodoxă din Liban. Aici a primit taina hirotoniei¹⁹ într-un preot de la episcopul locului, Elia Karam. Ca duhovnic al acestei mănăstiri, s-a preocupat îndeaproape de urcușul duhovnicesc al celor ce doreau să cunoască

¹⁷ Samuel Noble, *Monastic Renewal in Lebanon: Deir el-Harf*, în „Notes on Arab Orthodoxy”, luni, 27 iulie 2009 (ediție electronică). Pentru mai multe detalii privind prezentarea contextului în care se afla ortodoxia sub dominația musulmană, vezi Samuel Nobler, Alexander Treiger (edit.), *The Orthodox Church in the Arab World, 700-1700. An anthology of sources*, Northern Illinois University Press, 2014.

¹⁸ Samuel Noble, *Monastic Renewal*....

¹⁹ Vezi expunerea părintelui Scrima, *L'homme rené de l'Esprit dans la vie liturgique*, prezentată cateheților de la Notre Dame des Dons, la Deir el-Harf. Textul poate fi citit în volumul André Scrima, *Biserica liturgică*, Volum îngrijit de Anca Manolescu, Traducere din franceză, cuvânt-înainte și note de Anca Manolescu, Prefață de Mihail Neamțu. București, Editura Humanitas, 2005, pp. 25-44.

ortodoxia. Tot ceea ce învăța și predica pornea „dintr-o credință totală în Dumnezeu”²⁰, fapt simțit de foarte mulți dintre ucenicii săi. Călăuzirea fiilor săi duhovnicești nu era caracterizată de o rigoare a ascultării totate față de duhovnic în detrimentul unei desoperiri personale a prezenței lui Hristos și a lucrării Duhului Sfânt în viața fiecărui creștin, ci părintele încerca să stârneasă în sufletul fiecărei persoane o scânteie care să aprindă dorul după Dumnezeu. În acest fel, pe lângă săvârșirea sfintelor slujbe și activitatea pur spirituală, părintele André era un adevărat catehet și bun predicator²¹ și ținea mici seminarii cu cei care doreau să se inițieze în credință²². Ucenicii lui mărturisesc faptul că după o curățire de patimi și păcate și după începutul unui efort ascetic asumat, părintele Scrima începea să le vorbească despre dobândirea Duhului Sfânt prin rugăciunea neîncetată. Așa se face că ucenicii săi din Liban, de diferite naționalități, au descoperit rugăciunea lui Iisus²³ prin care au simțit mai profund frumusețea Ortodoxiei. Dorul după rugăciune și viață ascetică era antrenat prin lectura Sfintei Scripturi²⁴ și a literaturii patristice²⁵. După cum mărturisește sora Noëlle Devilliers, una dintre ucenicele părintelui, citirea Sfintei Scripturi a însemnat pentru ea un efort ascetic intens pe care l-a înțeles treptat. Odată cu dobândirea unei „inteligente spirituale”²⁶, Duhul Sfânt prin cuvintele Scripturii locuiește permanent în fiecare și ne luminează acțiunile. Pentru acest fapt, Noëlle Devilliers a înțeles de la părintele Scrima că citirea Sfintelor Scripturi nu este un act rațional de cunoaștere și

²⁰ Père Elie de Deir el-Harf, *Témoignage*, în „Contacts”, anul LV, numărul 203, iulie-septembrie 2003, p. 246.

²¹ *Ibidem*, pp. 254-262. Aici se găsesc câteva omilii scurte ale părintelui Scrima rostite la diferite sărbători sau duminici.

²² *Ibidem*, p. 247.

²³ Noëlle Devilliers, *Ce que fut dans ma vie la rencontre du père André Scrima*, în „Contact”, anul LV, numărul 203, iulie-septembrie 2003, p. 265.

²⁴ *Ibidem*, p. 270.

²⁵ *Ibidem*, p. 265. Părintele Scrima încerca ca prin citirea literaturii patristice, în special Apoftegmele Sfântului Antonie cel Mare, fiecare să perceapă și să descopere în text un „ritm intern” care să-i mențină treji în viața duhovnicească.

²⁶ *Ibidem*, p. 270.

anamneză, ci un moment de rugăciune²⁷ și luminare spirituală prin lucrarea Duhului Sfânt în mintea și sufletul nostru. Din această perioadă a vieții sale ne-a rămas o veritabilă exegeză scripturistică, „o hermeneutică în act” a Evangheliei după Ioan²⁸. Monahii mănăstirii transcriau omiliile părintelui din limba franceză în limba arabă (1964-1965), urmând ca în anul 1988, prima parte a exegezei, cuprinzând capitolele 1-17, să fie publicată la Editura An-Nur din Beirut. Capitolele următoare, 18-21, au fost tâlcuite mai târziu (1985-1986) și s-au păstrat înregistrate în limba franceză.

Chiar dacă părintele André Scrima a fost și un intelectual rafinat și un veritabil universitar, așa cum vom arăta în subcapitolul următor, acest lucru nu l-a privat deloc de efortul ascetic călugăresc și nu i-a înlesnit urcușul duhovnicesc, după cum mărturisesc cei care l-au cunoscut în mănăstire:

„se spune (despre André Scrima n.n.) că era mai degrabă un om de știință și filosof decât un om duhovnicesc. Însă cei care l-au cunoscut de aproape știu bine că mai înainte de toate era un om duhovnicesc. Vasta sa cultură tindea către Cunoașterea adevărată, cea a spiritului. Am putea spune că toată știința sa se transmuta din planul intelectual la nivelul Spiritului. Ne spunea că realitatea spirituală *era mai reală* ca orice altă realitate”²⁹.

Misiunea de propovăduire a unei trăiri autentice în spiritul deplin și profund al Ortodoxiei nu s-a limitat doar la acest spațiu

²⁷ Sora Noëlle Devilliers mărturisește că „niciodată nu l-am înțeles pe părintele André Scrima predicând. Însă, iată că el m-a învățat să citesc Scriptura așa cum o citea el însuși, după exegeza tradițională ortodoxă, cea a Părinților Bisericii și care oferă o «intelligență spirituală» a cuvintelor și a actelor lui Hristos prin citirea rugăciunii pe care o rostește preotul înainte de citirea Evangheliei la Sfânta Liturghie” (Noëlle Devilliers, *Ce que fut dans ma vie la rencontre du père André Scrima*, în „Contact”, anul LV, numărul 203, iulie-septembrie 2003, p. 270).

²⁸ André Scrima, *Comentariu integral la Evanghelia după Ioan*, Traducere din arabă de Monica Broșteanu, Traducere din franceză de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008.

²⁹ Père Elie de Deir el-Harf, *art. cit.*, p. 246.

geografic. Peste tot pe unde a trecut a lăsat în urmă „tămâia trăirii ortodoxe”, făcând cunoscută în Europa (în Franța mai ales) și în Statele Unite tradiția ortodoxă și importanța călăuzirii spirituale în duhul patristic răsăritean³⁰.

2.2. Misiunea părintelui Scrima în mediul universitar libanez

După doar câțiva ani petrecuți în Liban, părintele Scrima a fost învitat să predea cursuri la Universitatea maronită „Saint Esprit” din Kaslik. În cadrul Institutului Superior de Liturgică al Universității a predat cursurile: *La théologie de l'office byzantin* (Teologia oficiului liturgic bizantin), *L'Epiphanie dans la tradition liturgique byzantine* (Epifania în tradiția liturgică bizantină), *L'office de la Pentecôte byzantine. Analyse structurale et thématique* (Liturgica bizantină a Cincizecimii. Analiză structurală și tematică)³¹, *Aperçussur l'hésichasme* (O expunere sintetică a isihasmului)³².

Începând cu anul 1971, a fost invitat să țină cursuri și la Universitatea „Saint Joseph” din Beirut, universitate care va rămâne întotdeauna legată și de numele părintelui André Scrima. Aici a predat în primă fază trei cursuri: filozofie comparată, teologie dogmatică creștină și istoria religiilor³³. La această universitate va întâlni trei persoane de care va rămâne legat o lungă perioadă de timp: preotul iezuit Augustin Dupré la Tour și teologii musulmani suniți, prof. Hisham Nashabé și prof. Yūsuf Ībish. Profesorul

³⁰ Este notabilă relatarea șederii părintelui Scrima la abația Mont-de-Cats, acolo unde din când în când cu aprobarea superiorilor, săvârșea liturghia ortodoxă în mijlocul călugărilor catolici care au rămas uimiți de frumusețea cultului și atinși de harul Duhului Sfânt care lucra prin cuvântul părintelui. Vezi, Noëlle Devilliers, *art. cit.*, pp. 268-269.

³¹ André Scrima, *Biserica liturgică.....*, pp. 44-315.

³² André Scrima, *Despre isihasm*, Volum îngrijit de Anca Manolescu, Traducere din franceză de Maria Cornelia Ică, Anca Manolescu, Toader Saulea, Traducere din engleză de Sorana Corneanu, București, Editura Humanitas, 2003, pp. 62-152.

³³ Daniela Dumbravă, *art. cit.*, p. 602.

Hisham Nashabé, care încă se află în viață, evocă contextul întâlnirii sale cu părintele Scrima de la Mănăstirea Deir el-Harf:

„Circumstanțele ce au dus la întâlnirea dintre mine și părintele Scrima sunt foarte speciale. Era în timpul Războiului Civil din Liban. Toată lumea lupta. Orașul era aproape paralizat. În această atmosferă de conflict, de luptă, de jur-împrejur, era acest om care vorbea despre pace, dragoste, dialog, prietenie.”³⁴

Ținând seama de contextul social și religios al Libanului, cei trei amintiți mai sus, alături de părintele Scrima au înființat în 1974 un departament, devenit ulterior institut, de studii creștino-islamice, finanțat de către Dominique de Mênil, o faimoasă colecționară de artă care împreună cu soțul său deținea *Mênil Collection* și *Rothko Capel* din Texas. După terminarea războiului civil, începând cu anul academic 1977-1978, institutul pune la dispoziția studenților câteva cursuri inedite ca temă, dar și ca mod de abordare: „Experiența spirituală și limbajul ei” și „Mișcări contemporane de înnoire în islam și în creștinism”³⁵, primul predat de către André Scrima, respectiv Yūsuf Ībish, iar al doilea de către Augustin Dupré la Tour și Hisham Nashabé. Pe lângă cele două cursuri amintite, după 1978, părintele Scrima ține și alte două cursuri pentru studenții libanezi: „Conștiința credinței exercită ea o funcție critică față de «ordinea lumii»? și „Ideologie și utopie”. Noutatea perspectivei de abordare a cursurilor oferite consta în faptul că erau predate de către doi profesori de credințe diferite care vorbeau despre aceeași temă. În timp, aceste cursuri și-au dovedit eficacitatea, semănând în sufletele studenților atât o reverberație spirituală și oferind modele de convivialitate și interacțiune pașnică inter-religioasă și

³⁴ Textul este reprodus din documentarul *Andrei Scrima în Liban* apărut în luna februarie a acestui an și realizat de către domnul Radu Găină cu sprijinul Blombank și a Ambasadei României în Liban.

³⁵ André Scrima, *Experiența spirituală și limbajele ei*, Volum îngrijit de Anca Manolescu în colaborare cu Radu Bercea, Cuvânt înainte de Anca Manolescu, Traducere din limba franceză și engleză și note de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008, pp. 15-16.

interculturală. Aceste cursuri nu au doar o referențialitate locală sau regională, tratând probleme ale Libanului și ale Orientului Apropiat, ci „au drept de studiu chipul modernității târzii și raportarea credinței – în stare de luciditate inspirată sau reflexivă – la acest chip. Ele crescetează distanța participativă sau conflictuală a religiei față de cea mai recentă configurație a civilizației occidentale”³⁶. Deja dinaintea anilor 70, Europa a fost silită să încerce să adopte o atitudine față de asiatici, africani și sud-americani care se stabileau pe teritoriul european. Deschiderea față de alte culturi și religii printr-un ecumenism greșit înțeles a generat un „consumism cultural și religios” care rupe legătura credinciosului cu Trupul tainic al Bisericii sale, ajungându-se astfel la ceea ce Grace Davie numea: *Believing without belonging*³⁷ în care „nu mai există cultură, ci culturi; nu mai există religie, ci religii și religiozități; nu mai există nici modă, ci numeroase mode simultane, din care individul își poate alege și combina propria identitate”³⁸. Părintele Scrima a încercat să realizeze o delimitare ortodoxă între sfera credinței și a religiei, printr-un efort de resuscitare a credinței a omului modern și post-modern, iar mai apoi urmând de la sine o afirmare a religiei și religiozității asumate, îndepărtând astfel religia de tip cultural, ocazional, festiv sau istoric și religia „îmburghezită”.

Unul dintre studenții de atunci ai Facultății de Teologie, devenit astăzi chiar rectorul Universității „Saint Joseph” din Beirut, dr. Salim Daccache, își amintește cu emoție de cursurile susținute de părintele Scrima și de convorbirile avute cu el:

„L-am întâlnit pe părintele André Scrima în timp ce eram student la Facultatea Teologică a Universității „Saint Joseph”, între anii 1969-1974. Preda acolo și mi-a fost profesor. Am vorbit mult cu

³⁶ André Scrima, *Funcția critică a credinței*, Prefață, traducere din franceză, note și îngrijirea volumului de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2011, p. 6.

³⁷ Grace Davie, *Religion in Britain Since 1945: Believing Without Belonging*, Oxford, Basil Blackwell, 1994.

³⁸ André Scrima, *Funcția critică...*, p. 6.

el despre învățământ. Cred că am fost la două sau trei cursuri ale sale. Îi plăcea să vorbească, se exprima calm, seren despre viața spirituală, teologică, despre multe lucruri. Ne strângeam în jurul lui ca să-i punem întrebări. Era un fel de maestru spiritual, de maestru în teologie și un bun cunoscător al Bisericii noastre: Biserica Maronită, Catolică, Greacă, Bizantină. Vorbea cu o voce foarte profundă și blândă. Era plăcut să-l ascuți.”³⁹

Cursurile susținute de către André Scrima în mediul academic libanez, nu se reduc doar la o dimensiune locală, la o intervenție spontană legată de timp și spațiu pentru a depăși o problemă socială de natură religioasă sau pentru a elimina un conflict între două tradiții religioase. Profunzimea și teologia adâncă de care sunt impregnate cursurile ținute de părintele Scrima rămân pentru totdeauna repere pentru un dialog între cele două mari religii monoteiste în spiritul universal al Ortodoxiei.

Concluzii

Părintele arhimandrit André Scrima, prin toată activitatea și prin însăși persoana sa, a fost un „ambasador” al Ortodoxiei în dialogul cu religiile și culturile eterodoxe ale lumii. Deși părintele Scrima se remarcă ca fiind un om de formație universală, peregrinându-se de-a lungul vieții sale pe trei continente (Europa, Asia și America) și încercând să înțeleagă până la profunzimile posibile și alte tradiții religioase (islamul, iudaismul, hinduismul), totuși rămâne extrem de fidel formației sale de monah ortodox. Experiența din țară a „Rugului aprins” alături de marii intelectuali și viitorii mari duhovnici și întâlnirea sa cu monahul rus Ioan cel Străin au marcat pentru totdeauna conștiința teologică a lui Scrima. De bună seamă că în receptarea părintelui nu lipsesc o serie de critici și prejudecăți cu un aparent fundament, venite din partea „tradiționaliștilor rigoriști” și a „conformiștilor de instituție”. În ceea ce-l privește pe părintele Scrima, a-l judeca doar după o parte din

³⁹ Text reprodus din filmul documentar amintit, *Andrei Scrima în Liban*.

acțiunile și demersurile sale care nu se încadrează formal pe linia conformistă a unei optici vetuste reprezintă o înțelegere deformată a credinței și implicit a religiei. După părerea noastră, nici măcar dialectica speculație a inclasabilității nu-l poate surprinde total pe părintele Scrima. Evadarea lui André Scrima din sfera clasabilului produce o oarecare criză în procesul poziționării lui într-o matrice tradițională, fie a monahului, fie a intelectualului. Sub aspectul credinței, părintele Scrima, nu ar trebui supus unui examen critic după baremul scolastic al confesionalismului ce caracterizează perioada modernă și post-modernă. În acest fel, un cleric misionar intelectual se transformă într-un iezuit, un mistic creștin devine un orientalist sincretist iar un spirit deschis spre „celălalt” care este „străin” față de tine capătă iz de francmason.

În cele din urmă, părintele Scrima reprezintă un model unic de la care se poate revendica lesne o misiune creștină eficientă, mai ales într-un spațiu impregnat de tradiții musulmane sau iudaice. Cunoașterea lui Dumnezeu și a Fiului Său ca fundament al vieții veșnice (Evanghelia după Ioan 17;3) a reprezentat o constantă a vieții părintelui Scrima. Cunoștințele vaste din culturile lumii au fost bine tescuite printr-o mistică asumată permanent care a lăsat să cadă vălul obscur al neînțelegerii și „vederea Fiului lui Dumnezeu” ca Răscumpărător și Mântuitor universal al întregii creații.

Spiritul misionar al arhimandritului Scrima se mulează după strategia Apostolului neamurilor care a fost nevoit să se confrunte cu multiple culturi și tradiții religioase din același spațiu geografic. În Epistola către Corinteni, capitolul 9, versetele 16-23⁴⁰, apostolul

⁴⁰ „Căci dacă vestesc Evanghelia, nu-mi este laudă, pentru că stă asupra mea datoria. Căci, vai mie dacă nu voi binevesti! Căci dacă fac aceasta de bună voie, am plată; dar dacă o fac fără voie, am numai o slujire încredințată. Care este, deci, plata mea? Că, binevestind, pun fără plată Evanghelia lui Hristos înaintea oamenilor, fără să mă folosesc de dreptul meu din Evanghelie. Căci, deși sunt liber față de toți, m-am făcut rob tuturor, ca să dobândesc pe cei mai mulți; Cu iudeii am fost ca un iudeu, ca să dobândesc pe iudei; cu cei de sub lege, ca unul de sub lege, deși eu nu sunt sub lege, ca să dobândesc pe cei de sub lege; Cu cei ce n-au Legea, m-am făcut ca unul fără lege, deși nu sunt fără Legea lui

Pavel ne spune că vestirea Evangheliei lui Hristos presupune o înțelegere profundă a lucrurilor pentru a-i putea câștiga pe toți pentru Hristos:

„Căci, deși sunt liber față de toți, m-am făcut rob tuturor, ca să dobândesc pe cei mai mulți; Cu iudeii am fost ca un iudeu, ca să dobândesc pe iudei; cu cei de sub lege, ca unul de sub lege, deși eu nu sunt sub lege, ca să dobândesc pe cei de sub lege; Cu cei ce n-au Legea, m-am făcut ca unul fără lege, deși nu sunt fără Legea lui Dumnezeu, ci având Legea lui Hristos, ca să dobândesc pe cei ce n-au Legea; Cu cei slabi m-am făcut slab, ca pe cei slabi să-i dobândesc; tuturor toate m-am făcut, ca, în orice chip, să mântuiesc pe unii.”

Așadar, oricum am privi personalitatea și activitatea părintelui Scrima, un lucru rămâne cert. În contextul crizei relațiilor dintre creștinii și musulmanii din Orientul Apropiat, misiunea sa rămâne un model și un reper pentru încercarea de a atenua conflictele dintre cele două religii.

Bibliografie:

1. *Biblia sau Sfânta Scriptură*, Tipărită sub îndrumarea și cu purtarea de grijă a Prea Fericitului Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2002.
2. Alexandrescu, Vlad, *Note despre parcursul intelectual al lui André Scrima*, în André Scrima, „O gândire fără țarmuri. Ecumenism și globalizare”, București, Editura Humanitas, 2004, pp. 132-143.
3. Bercea, Radu, *Peregrinarea lui André Scrima*, în André Scrima, „O gândire fără țarmuri. Ecumenism și globalizare”, București, Editura Humanitas, 2004, pp. 111-121.

Dumnezeu, ci având Legea lui Hristos, ca să dobândesc pe cei ce n-au Legea; Cu cei slabi m-am făcut slab, ca pe cei slabi să-i dobândesc; tuturor toate m-am făcut, ca, în orice chip, să mântuiesc pe unii. Dar toate le fac pentru Evanghelie, ca să fiu părtaş la ea.” (Epistola către Corinteni, IX, 16-23)

4. Cioveie, Valentin, *Părintele Andrei Scrima*, în „Tabor”, anul VII, nr. 3, martie 2013, pp. 71-84.
5. Clément, Olivier, *Note biographique*, în „Contacts”, anul LV, nr. 203, iulie-septembrie 2003, pp. 243-245
6. Devilliers, Noëlle, *Ce que fut dans ma vie la rencontre du père André Scrima*, în „Contact”, anul LV, numărul 203, iulie-septembrie 2003, pp.
7. Dumbravă, Daniela, *Theology and History of Religions in the Middle East. A Brief Account: Fr. André Scrima, spiritual and peace mediator in Libanon (1970-1980)*, în Giulia Sfameni Gasparro, Augusto Cosentino, Mariangela Monaca (editori), „Religion in the History of European Culture”, Palermo, Officina di Studi Medievali, 2013, pp. 597-610.
8. Himeinschi, Mihai, *Biserica în societate. Aspecte misionare ale Bisericii în societatea actuală*, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2006.
9. Père Elie de Deir el-Harf, *Témoignage*, în „Contacts”, anul LV, numărul 203, iulie-septembrie 2003, pp. 246-262.
10. Salloukh, Bassel, *Syria and Lebanon: A Brotherhood Transformed*, în „Middle East Report, nr. 236, 2005, pp. 14-21.
11. Samuel Noble, *Monastic Renewal in Lebanon: Deir el-Harf*, în „Notes on Arab Orthodoxy”, luni, 27 iulie 2009.
12. Scrima, André, *Antropologia apofatică*, Volum îngrijit de Vlad Alexandrescu, București, Editura Humanitas, 2005.
13. Idem, *Biserica liturgică*, Volum îngrijit de Anca Manolescu, Traducere din franceză, cuvânt-înainte și note de Anca Manolescu, Prefață de Mihail Neamțu. București, Editura Humanitas, 2005.
14. Idem, *Comentariu integral la Evanghelia după Ioan*, Traducere din arabă de Monica Broșteanu, Traducere din franceză de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008.
15. Idem, *Experiența spirituală și limbajele ei*, Volum îngrijit de Anca Manolescu în colaborare cu Radu Bercea, Cuvânt înainte de Anca Manolescu, Traducere din limba franceză și engleză și note de Anca Manolescu, București, Editura Humanitas, 2008.
16. Idem, *Teme ecumenice*, Volum îngrijit și introducere de Anca Manolescu, Traducere din limba franceză de Anca Manolescu, Traducere din limba engleză de Irina Mihai, Vainovski, București, Editura Humanitas, 2004.
17. Idem, *Timpul rugului aprins. Maestrul spiritual în tradiția răsăriteană*, Volum îngrijit de Anca Manolescu, București, Editura

Humanitas, 2012.

18. Stăniloae, Dumitru, *Teologia Dogmatică Ortodoxă (II)*, Carte tipărită cu binecuvântarea Prefericîtilui Părinte Teoctist Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Ediția a III-a, București, Editura IBMBOR, 2003.
19. Vasiliu, Anca, *André Scrima l'étranger*, în „Contacts”, anul LVI, nr. 207, iulie-septembrie 2004, pp. 211-222.

Webografie:

1. *L'Etat islamique assassine 28 chrétiens en Libye*, în „Le Monde”, 19 aprilie 2015 (http://www.lemonde.fr/recherche/?keywords=chretiens+tues&qt=rec herche_globale).
2. *Persecuted Church*, în „The Times”, 24 decembrie 2014 (<http://www.thetimes.co.uk/tto/opinion/leaders/article4305898.ece>).
3. *Terror in Syrien: IS-Miliz lässt 19 Christen gegen Lösegeld frei*, în „Die Spiegel”, 2 martie 2015 (<http://www.spiegel.de/politik/ausland/islamischer-staat-is-laesst-19-assyrische-christen-frei-a-1021228.html>).
4. *Daech assassine des chrétiens d'Éthiopie*, în „Le Figaro”, 20 aprilie 2015 (<http://www.lefigaro.fr/international/2015/04/20/01003-20150420ARTFIG00285-daech-assassine-des-chretiens-d-ethiopie.php>).